

УДК 811.161'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-23>

Євгенія ВАСЯНОВИЧ,

orcid.org/0000-0001-9696-3335

*старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) vasianovych@karazin.com*

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ НАЦІЯ ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ СВДОМОСТІ СТУДЕНТСТВА

Стаття присвячена дослідженню поняття нація в мовній свідомості студентів-гуманітаріїв за допомогою асоціативного експерименту проведеного у період з осені 2020 до весни 2021 року. Проаналізовано мову реагування респондентів, а саме вияви українсько-російського білінгвізму при асоціативних процесах. Мовне питання довгий час є дискусійним в багатьох сферах життя в Україні. Вхідні дані експерименту були подані українською мовою (повідомлення до анкети, вступне слово, інструкція і слова-стимули), що створює для респондентів певний мовний простір. Основною мовою реагування респондентів стала українська, проте певна кількість реакцій була подані російською та суржиком. Більшість таких реакцій мали повні або часткові синонімічні відповідники серед реакцій українською мовою, що вказує на той факт, що за своїм семантичним наповненням вони не відрізняються від реакцій, поданих українською.

Для оприявлення когнітивного складника в статті використано метод семантичного гештальту/семантичних груп. Такий метод дозволяє показати структуру і наповнення асоціативного поля нація, яке було побудоване за результатами експерименту. Для реалізації цього методу важливо проаналізувати семантичне наповнення поля і об'єднати його одиниці в групи за семантичним критерієм. У статті представлено 6 найбільш численних семантичних груп асоціативного поля нація: люди/народ, єдність/цілісність, країна/територія, сім'я, Україна, звичай/культура, які є основними складовими цього поняття для респондентів. Період зросійщення українських земель та лінгвоциду українською мови тривав не одне століття і мав своє продовження навіть після оголошення незалежності, але при оприявленні своєї мовної свідомості українські студенти ідентифікують себе як представників української нації, що об'єднані своїми територіями і культурою.

Ключові слова: асоціативний експеримент, білінгвізм, семантичні групи, нація.

Yevheniia VASIANOVYCH,

orcid.org/0000-0001-9696-3335

*Lecturer at the Department of General and Applied Linguistics
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) vasianovych@karazin.ua*

ASSOCIATIVE FIELD NATION AS A FRAGMENT OF STUDENT LANGUAGE CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the study of the concept of nation in the linguistic consciousness of humanities students with the help of an associative experiment conducted in the period from autumn 2020 to spring 2021. The language of the respondents' responses was analyzed and special attention is paid to Ukrainian-Russian bilingualism and its representation during associative processes. The language issue has long been debatable in many spheres of life in Ukraine. The input data of the experiment were presented in Ukrainian (the questionnaire, introduction, instructions and stimulus words), which creates a certain language space for the respondents. The main language of the respondents' responses was Ukrainian, but a certain number of responses were given in Russian and Ukrainian-Russian surzhyk. Most of the reactions had full or partial synonyms among the Ukrainian language reactions, which indicates the fact that their semantic content does not differ from the reactions given in Ukrainian.

The article uses the method of semantic gestalt/semantic groups to reveal the cognitive component. This method allows you to show the structure and content of the associative field nation, which was composed based on the results of the experiment. To implement this method, it is important to analyze the semantic content of the field and combine its units into groups according to the semantic criteria. The article presents 6 most numerous semantic groups of the associative field nation: people, unity, country/land, family, Ukraine, customs/culture, which are the main components of this concept for respondents. The period of assimilation of Ukrainian lands and linguicide of the Ukrainian language lasted for more than a century and continued after the declaration of independence, but Ukrainian students identify themselves as representatives of the Ukrainian nation, united by their territories and culture.

Key words: associative experiment, bilingualism, semantic groups, nation.

Постановка проблеми. Мовне питання в Україні і його вплив на формування розуміння нації та національної приналежності є тривалий час гострим і дискусійним. Білінгвізм є загалом природним процесом взаємодії мов країн, що мають спільні кордони і розповсюджені на прикордонних територіях в багатьох країнах. Українсько-російський білінгвізм у тому стані, в якому він існує впродовж декількох століть, є штучним явищем, набутим внаслідок довготривалою і нищівною для української мови політики московських урядів (Російської імперії, а пізніше її наступника Радянського союзу) щодо русифікації України. Цим очевидно пояснюється розповсюдженість українсько-російського білінгвізму на території усєї країни, а не тільки в прикордонних регіонах. Вплив на мовну свідомість українців колоніальної політики не можна заперечувати, проте постає питання, чи відбувається серед молоді самоідентифікація себе із своєю нацією, мовою та культурою, і якими є складові поняття *нації* після століть національно-визвольних змагань і понад 30 років незалежності.

Аналіз досліджень. При аналізі результатів асоціативного експерименту важливо звертатися до вже класичних робіт в цій галузі, а саме робіт У. Марчук (Марчук, 2009), Д. Терехової (Терехова, 2010, 2017), Т. Недашківської (Недашківська, 2011), С. Мартінек (Мартінек, 2012) та ін. Авторки досліджень звертали уваги на семантичний складник отриманих реакцій, що робить їхні роботи актуальними для нашого дослідження. Проблему українського білінгвізму і зрощення багатьох процесів в Україні досліджували науковці у сфері лінгвістики, історії, політології, педагогіки тощо (Свинаренко, 2022; Соколова, 2021; Лотфі Гаруді, 2018).

Метою статті є аналіз асоціацій, отриманих на слово-стимул *нація*, проведення розподілу реакцій за мовним критерієм, а також за семантичним критерієм на тематичні групи задля оприявлення складових поняття *нація* в мовній свідомості студентів-гуманітаріїв.

Виклад основного матеріалу. У 2020–2021 роках до повномасштабного вторгнення ми провели ланцюжковий асоціативний експеримент серед студентів-гуманітаріїв Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і Харківського педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Впродовж експерименту було зібрано понад 500 анкет. Платформою став онлайн-сервіс Google Forms. Через пандемію COVID-19 дистанційний спосіб проведення експерименту був обраний як зручніший і безпечніший.

Слово-стимул *нація* отримало 1060 реакцій від респондентів, з яких 1003 (94,9%) подано українською мовою, 45 (4,2%) – російською, 10 (0,9%) реакцій суржиком і 2 реакції – смайликами. Хоча з 500 респондентів лише двоє відреагували смайликами (а саме смайликами на позначення двох українських прапорів, а також українського прапора і червоного серця), такий спосіб реагування є досить цікавим і показує вплив інтернет-культури на способи вираження реакцій респондентами.

Суржиком були подані реакції *зблудження, кріпкі стосунки, сплаченість*. У них ми спостерігаємо змішання російських лексичних одиниць із українським написанням.

Російською мовою було подано 32 асоціати (асоціатами вважаємо отримані на слово-стимул вільні асоціативні реакції) поміж них 7 не мають прямих або часткових синонімічних відповідників українською мовою (*антиутопія, безразличие, дух, межфак, новая волна, развал, християни*), інші ж співвідносяться з українськими реакціями (*война – війна (2); защита – захист (2); люди (4) – люди (74); группа – група (5); страна (4) – країна (37); язык (2) – мова (24) Украина (2) – Україна (18)* тощо). На поданих прикладах можна побачити, що кількісно українські синонімічні відповідники істотно переважають над російськими.

Певні реакції графічно однаково виглядають українською і російською мовами, наприклад, *сила, родина, люди, народ* тощо. При визначенні мови реакції був задіяний такий алгоритм. В інструкції респондентам було запропоновано надати декілька асоціацій на кожне слово-стимул, мова інших реакцій в цих асоціативних рядах і стала ідентифікатором для одиниці, що перевіряється. Якщо респондент подав лише одну реакцій на певний стимул, або мову всіх його реакцій на цей стимул неможливо визначити графічно, то мова реагування визначається за його асоціаціями, поданими на інші слова-стимули. У випадку, коли неможливо визначити мову реагування за всіма стимулами, вважаємо, що він реагував українською мовою. Наприклад, було отримано 102 реакції *народ*, серед яких 100 асоціацій українською і 2 російською, що було визначено за допомогою зазначеного алгоритму.

Стимул *нація* отримав 1003 реакцію українською мовою, серед них 300 асоціатів. Найчастотнішими реакціями є *народ (100), єдність (67), держава (37), країна (37)*.

Аналіз отриманих реакцій можливий і з акцентом на когнітивний складник, з увагою на нерозривний зв'язок мови і дійсності/реальності. Оприявити цей зв'язок дозволяє метод асоціа-

Семантичні групи асоціативного поля НАЦІЯ

Назва тематичної зони	Приклади
Люди/народ (25,5% від загальної кількості реакцій)	<i>Люди на площі; спільнота; натовп; етнос; команда; плем'я; народ у теплом одязі; народ, який пов'язує єдина історія, традиції тощо; товариство</i>
Єдність/цілісність/взаємність (19,4%)	<i>Єдина; єдина та нероздільна; єдина територія, єднання; цілісність, спільні ідеї, спільність, сплеченість, взаємопоміч, згуртованість, почуття єдності</i>
Країна/територія (7,9%)	<i>Держава; територія; місце народження</i>
Сім'я (6%)	<i>Брати та сестри; велика сім'я; рід; рідне; рідство; побратими; близькі; ненька</i>
Україна (5%)	<i>Україна; українець; українка; українська; українська мова; українська нація</i>
Звичай/культура (4,2%)	<i>Звичай; зв'язок поколінь; традиція; аутентична культура; древність; культура; культурні особливості; минуле</i>

тивного гешталту за Д. І. Тереховою (Терехова, 2017: 216). Такий підхід «відбиває структуру асоціативних полів» і дозволяє визначити семантичні зони за допомогою якісного аналізу отриманих результатів (Терехова, 2010: 19). Подібний розподіл на семантичні групи був використаний у дисертаційному дослідженні Н. М. Галуною (Галунова, 2012).

• Люди/народ

Ця семантична група є найбільш частотною. Ядерним реакцією для неї є асоціація *народ*, яка зустрічається 102 разів. Ця група є неоднорідною за семантичним навантаженням, конотаціями тощо. У ній представлені реакції, подані одним словом (*люди (78), суспільство (7), коло, молодь*), словосполученням (*багато людей (2), етносоціальна спільнота, спільнота громадян*) та описовими конструкціями (*конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією; група людей, що проживає на одній території*). Аналіз емоційного забарвлення асоціацій показав, що більшість реакцій мають нейтральну конотацію або позитивну конотацію (*команда; громада; люди об'єднані однією культурою, любов'ю до неї та своєї Батьківщини*). Проте наявні реакції з негативною конотацією (*плем'я, стадо, натовп*), реакції такого типу оприявлюють намагання респондента показати неусвідомленість та нерозвинутість представників *нації*, певним чином дистанціювати себе від них. Велика кількість асоціацій, пов'язаних з категоріями *люди/народ* вказують скоріше на свідоме об'єднання людей за певними характеристиками (*люди, які допомагають один одному; усвідомлені люди, що цінують та знають СВОЮ історію не підпадають під пропаганду та бережуть СВОЄ*).

• Єдність/цілісність/взаємність

Ядерною реакцією для цієї групи є асоціація *єдність*, що була подана 67 разів. В цю групу ви-

кремено асоціації, в яких респонденти виділили *єдність, згуртованість, цілісність, взаєморозуміння і спільні ідеї* основними характеристиками *нації*. *Єдність* – єдиний асоціат, який був представлений українською, російською мовами і суржиком одночасно у такому кількісному розподілі: *єдність (67), єдиність (2) – єдинство (3) – єдинство (6)*.

• Країна/територія

Ядерними реакціями семантичної групи *країна/територія* є асоціація *держава* та *країна*, які зустрілись серед відповідей респондентів 37 разів кожна. В цьому випадку респонденти пов'язують *націю* з певною територією або країною, вбачаючи територіальну приналежність основною характеристикою для об'єднання людей, що доводить і реакція *місце народження*.

• Сім'я

Респонденти, які відреагували асоціаціями, що вийшли в цю семантичну групу порівнюють *націю* з сім'єю. Ядерною реакцією стала асоціація *ненька*, частотність якої 34 рази. Серед «родинних реакцій» трапилась реакція *братні народи*, що є виявом впливу пропаганди Радянського Союзу.

• Україна

Реакції цієї семантичної групи оприявнюють самоідентифікацію реципієнтів, як представників української *нації*. Ядром групи є асоціація *Україна*, якою респонденти відреагували 18 разів.

• Звичай/культура

Респонденти вважають традиції та культуру одними з важливих атрибутів *нації*. Тут же акцентується увага на самотності національної культури (*автентична культура, культурні особливості*), а також на її тяглоті (*зв'язок поколінь, древність, минуле*). Ядром цієї групи є асоціація *культура*, яка була вжита 22 рази.

У таблиці, що подана вище (Таблиця 1), наведений не вичерпний список семантичних груп, а лише найчисельніші за кількістю груп. Далі

до цього переліку можна додати групи із назвами *мова* (ядерна реакція – *мова*), *символи* (ядерна реакція – *вишиванка*), *емоції і почуття* (ядерна реакція – *гордість*), *стосунки відносини* (ядерна реакція – *дружба*) тощо.

Висновки. Отже, після аналізу мовного розподілу отриманого матеріалу ланцюжкового асоціативного експерименту можна зробити висновок, що значна кількість реакцій була подана українською мовою, проте присутня незначна

частка відповідей російською мовою і суржи́ком (близько 5%). Семантика реакцій та їхня конотація не залежали від мови, що дозволяє припустити, що незважаючи на тривалу русифікацію українських територій, респонденти є носіями саме української мовної свідомості. Аналіз семантичного складника асоціацій на слово-стимул виявляє основні характерні складники *нації* в свідомості респондентів: люди, єдність, сімейні відносини, українська самоідентифікація і культура.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галунова Н. М. Асоціативні зв'язки і мовна картина світу в онтогенезі (україномовні монолінгви та українсько-російські білінгви 3–5 років.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків. 2012. 21 с.
2. Лотфі Гаруді Г. С. Білінгвізм в Україні, його соціолінгвістичні та правові передумови. *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 155–158.
3. Мартінек С. В. Структура когнітивної категорії крізь призму асоціативного експерименту (на матеріалі слов'янських мов). *Проблеми слов'янознавства*. 2012. Вип. 61. С. 76–85.
4. Марчук У. О. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах : дис... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2009. 20 с. 8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Минск : Тетра Системс. 2008. 272 с.
5. Недашківська Т. Є. Семантична конструкція асоціативного поля (на матеріалі асоціативного експерименту). *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 126–134.
6. Терехова Д. І. Голос народу – голос Божий (психолінгвістичний аналіз асоціативних полів стимулів НАРОД/НАРОД в українській та російській мовах). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. – Педагогіка. – Психологія*. Київ : КНЛУ. 2010. Вип. 20. С. 17–24.
7. Свинаренко Н. О. Згубний вплив політики русифікації та її наслідки для українського народу. *Pomidy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. Wydawnictwo Adam Marszalek, 2022. R. 4, № 7. С. 197–204.
8. Соколова С. О. Українсько-російський білінгвізм в Україні: сприйняття зсередини та зовні. *Українська мова*. Інститут української мови НАНУ. 2021. Вип 3 (79). С. 30–53.
9. Terekhova D. I. The structure of associative fields of stimuli ПРИРОДА / ПРИРОДА / ПРЫРОДА / DIE NATUR in east Slavic and German languages. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2017. Vol. 4(1). P. 213–224.

REFERENCES

1. Halunova N. M. (2012) Asotsiatywni zviazky i movna kartyna svitu v ontogenezi (ukrainomovni monolinhyv ta ukrain-skorosyiskii bilinhvy 3–5 rokov.) [Associative connections and linguistic picture of the world in ontogenesis (Ukrainian-language monolinguals and Ukrainian-Russian bilinguals of 3-5 years old)]. 20 p. [Candidate dissertation, Kharkiv] [in Ukrainian].
2. Lotfi Harudi H. S. (2018) Bilinhvizm v Ukraini, yoho sotsiolinhvistychni ta pravovi peredumovy. [Bilingualism in Ukraine, its sociolinguistic and legal prerequisites] *Lvivskiy filolohichnyi chasopys*. – Lviv Philological Journal, 3. 155–158. [in Ukrainian].
3. Martinek S. V. (2012) Struktura kohnityvnoi katehorii kriz pryzmu asotsiatyvnoho eksperymentu (na materialii slovianskykh mov). [The structure of the cognitive category through the prism of the associative experiment (based on the material of Slavic languages)] *Problemy slavianoznavsna*. – Problems of Slavonic studies, 2012, Issue 61. 76–85. [in Ukrainian].
4. Marchuk U. O. (2009) Asotsiatyvnyi potentsial linhvokulturnykh kontseptiv u riznosystemnykh movakh. [Associative potential of linguistic and cultural concepts in different system languages]. [Candidate dissertation, Kyiv], Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
5. Nedashkivska T. Ye. (2011) Semantychna konstruktsiia asotsiatyvnoho polia (na materialii asotsiatyvnoho eksperymentu). [Semantic construction of the associative field (based on the material of the associative experiment)] *Psycholingvistyka*. – Psycholinguistics, Issue 7. 126–134. [in Ukrainian].
6. Terekhova D. I. (2010). Holos narodu – holos Bozhyi (psykholinhvistychnyi analiz asotsiatyvnykh poliv stymuliv NAROD/NAROD v ukrainskii ta rosiiskii movakh). [The voice of the people is the voice of God (psycholinguistic analysis of the associative fields of stimuli PEOPLE in the Ukrainian and Russian languages)] *Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO KNLU. Serii Filolohiia. – Pedahohika. – Psykholohiia. – Scientific Bulletin of the UNESCO Department of KNLU. Philology series. – Pedagogy. – Psychology*, 20. 17–24. [in Ukrainian].
7. Svyarenko N. O. (2022) Zghubnyi vplyv polityky rusyfykatsii ta yii naslidky dlia ukrainskoho narodu. [The pernicious influence of russification policy and its consequences for the Ukrainian people] *Pomidy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. Wydawnictwo Adam Marszalek, 4 (7). 197–204. [in Ukrainian].
8. Sokolova S. O. (2021) Ukrainsko-rosiiskiy bilinhvizm v Ukraini: spryiniattia zseredyiny ta zovni. [Ukrainian-Russian bilingualism in Ukraine: perception from the inside and outside] *Ukrainska mova*. Instytut ukrainskoi movy NANU. – The Ukrainian language. Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences, 3 (79). 30–53. [in Ukrainian].
9. Terekhova D. I. (2017). The structure of associative fields of stimuli ПРИРОДА / ПРИРОДА / ПРЫРОДА / DIE NATUR in east Slavic and German languages. *East European Journal of Psycholinguistics*, 4(1). P. 213–224.